

DE NIEUWEZIJD
Herinneringen aan een krantenboulevard

Paul Arnoldussen en Rudie Kagie

uitgeverij **De Republiek**

Inhoud

<i>In krantenwijken wordt gevochten</i>	7
Martelaarsgracht 2 <i>De eerste de beste kroeg op de hoek</i>	16
Martelaarsgracht 8 <i>Die drommelse vlooiën deden geen oog dicht</i>	18
Martelaarsgracht 22 <i>Eten doe je thuis maar</i>	21
Hekelveld 15 <i>De politieke lijn was duidelijk: Drees</i>	21
Kattengat 4 <i>Ten einde zich zelfgenoegzaam vol te laten lopen</i>	33
Nieuwezijds Kolk 28 <i>Blinde verzameldrift</i>	35
Nieuwezijds Kolk 31 <i>Bijna Zonder Baard</i>	36
Nieuwezijds Voorburgwal 58-60/225/271-273/276-280 <i>Slecht licht en bovenal muizen</i>	36
Nieuwezijds Voorburgwal 58-60 <i>Daar hoort een goed sigaartje bij</i>	46
Nieuwendijk 76 / Nieuwezijds Voorburgwal 58-60 <i>'Een paard om den eindpaal sneller te bereiken'</i>	47
Nieuwezijds 64 <i>Bluf en schaamteloosheid in de Spuistraat</i>	52
Nieuwezijds 78 / 90 <i>Zedenpolitie stomlazerus</i>	62
Nieuwezijds 67 <i>'Jawel, mijnheer, ik noem mij katholiek'</i>	63
Nieuwezijds 100-102. <i>Industriële zielkunde</i>	75
Nieuwezijds 102 <i>Heerlijk helder</i>	76
Nieuwezijds 130 <i>Hugo greep meteen naar het rode potlood</i>	76
Nieuwezijds 130 <i>De achterkant van de maan bestuderen</i>	77
Nieuwezijds 101 <i>Vrijblijvend op zicht</i>	82
Nieuwezijds 101 <i>Kleine kapitalist, grote zwendelaar</i>	83
Nieuwezijds 105 <i>Men verwachtte een handgemeen</i>	84
Sint Nicolaasstraat 37 <i>Krantenkasteel op een stinkzolder</i>	85
Nieuwezijds 160 <i>Hij deed dat uit fatsoen, niet uit vechtlust</i>	91
Molsteeg 12 <i>Reporters lagen 'als doghonden' voor de deur</i>	93
Nieuwezijds 176-180 <i>Genummerde biefstukken</i>	94
Gravenstraat 4 <i>Pro-dit, anti-dat</i>	95
Paleisstraat 2 <i>Een royaal bijkantoor voor vele redacties</i>	96
Paleisstraat 216 <i>Een fris, tegendraads geluid</i>	99
Nieuwezijds 230 <i>Symptoom van toenemende verwildering</i>	100
Nieuwezijds 230 <i>Meest gewaardeerd voor elke huiskamer</i>	101
Nieuwezijds 230 <i>Waar haalt gij die opvattingen vandaan?</i>	102
Nieuwezijds 230 <i>Monopolist met boxcameraatje</i>	105
Nieuwezijds 230 <i>Geen leugenbladen in het rode werkmansgezin</i>	107
Nieuwezijds 234 <i>Lux et Libertas</i>	116
Nieuwezijds 234 <i>Nieuwsgierig weekblad voor mensen</i>	130
Nieuwezijds 242 <i>Geen kwestie blijft onbesproken</i>	132
Nieuwezijds 242 <i>Kaas uit het vuistje</i>	135
Nieuwezijds 242 <i>Alsof de krant bij Scheltema geschreven en gedrukt werd</i>	136
Jonge Roelensteeg 4 <i>Varkensprijzen weer omhoog</i>	140

DE NIEUWEZIJD is de vierde uitgave in een boekenreeks die voortkomt uit het tweewekelijkse opinieblad Argus.

ISBN 978 90860 50 284

NUR 680 / 693

© 2022 De auteurs / Uitgeverij De Republiek

Teksten: Paul Arnoldussen en Rudie Kagie

Redactie: Ingrid Brouwer

Ontwerp: Lucy Prijs

Omslagfoto: Ben van Meerendonk (1913-2008)

Uitgave: Frank Bakker

www.uitgeverijderepubliek.nl

Kalverstraat 15-17 / Rokin 14	<i>Gedempt fluisterend confidenties uitwisselen</i>	141
Kalverstraat 22	<i>Verzin een oude man</i>	143
Nieuwezijds 250	<i>Ho-ho-geroep en gelach</i>	144
Nieuwezijds 171	<i>Republikeins schrijven over Oranje</i>	146
Nieuwezijds 177 / 225	<i>Puur een zaak van mankracht</i>	147
Nieuwezijds 187 / 225	<i>Een lieve kleine kruimelkrant</i>	148
Nieuwezijds 203	<i>Weinig om het lijf</i>	154
Nieuwezijds 262	<i>Goddelijke bescherming</i>	154
Wijdesteeg 4	<i>Dat was stampen geblazen</i>	155
Spuistraat 219-221	<i>Wat iedere vrouw wel weet</i>	159
Nieuwezijds 225	<i>Georganiseerde chaos</i>	160
Nieuwezijds 225	<i>Nie werde ich den Tag vergessen</i>	178
Nieuwezijds 225	<i>Barbertje moet hangen</i>	180
Nieuwezijds 225	<i>De redactie blaakte van zelfvertrouwen en van gein</i>	183
Nieuwezijds 225	<i>Ten strijde tegen verloedering</i>	199
Nieuwezijds 245	<i>Een blad dat door zijn oplaag de grootste invloed heeft</i>	200
Nieuwezijds 287	<i>Rommelig en saai</i>	201
Nieuwezijds 276	<i>Rijkdom is geen schande</i>	204
Nieuwezijds 282	<i>Picture coming</i>	206
Nieuwezijds 282	<i>Centrum van het universum</i>	208
Nieuwezijds 345-347	<i>Clubblad van Mao</i>	208
Nieuwezijds 326	<i>Historische bloedband</i>	225
Spuistraat 242	<i>Het miljoen van Moppie</i>	225
Spuistraat 269	<i>Ober, mag ik wat méér?</i>	226
Spui 18	<i>Verhoogde waakzaamheid blijft geboden</i>	229
Literatuur		234
Namenregister		236
Fotoverantwoording		245

In krantenwijken wordt gevochten

Toen vooroorlogs Amsterdam zijn eigen Fleet Street kreeg, meende menigeen dat de stad eindelijk de metropool was geworden die ze altijd al had willen zijn. Fleet Street was een uit Londen overgewaaid begrip voor een straat waarvan de bedrijvigheid en het aanzien worden bepaald door de toonaangevende dag- en weekbladen die daar kantoor houden. Elke wereldstad was trots op zijn eigen Fleet Street: in Parijs concentreerden kranten zich rond metrostation Grands Boulevards, in Brussel aan de Émile Jacqmainlaan, in Berlijn in stadsdeel Friedrichstadt, in Milaan aan de Piazza Cavour, in Japan in de haven van Nagoya, in New York in het gebied rond Times Square.

En Amsterdam had dus de Nieuwezijds Voorburgwal – vanaf de jaren twintig in de vorige eeuw een bescheiden vorstendom van waaruit de, zoals het perswezen wel werd genoemd, ‘koningin der aarde’ regeerde. Tot diep in de jaren zestig zaten daar twaalf landelijke kranten en vier weekbladen op een kluitje, met daar omheen tientallen dienstverlenende bedrijven: drukkerijen, koeriersdiensten, clichéfabriekjes, persbureaus, uitgeverijen, fotostudio’s, reclamebureaus.

In de zeventiende eeuw begonnen de drukpersen in het gebied rond de Dam te stampen. Vanaf 1620 verscheen de *Tydinghen uyt Verscheyde Quartieren*, uitgegeven door Broer Jansz., woonachtig ‘in St. Nicolaesstraat, naest den vergulden Os’, een jaar later verhuisd naar ‘de nieuzyds-achter Borchewal in de Silvere Can by de Brouwerie van de Hoyberg’. Broer Jansz. maakte geschiedenis als stamhouder van het oudste courantiërs geslacht ter wereld.

Amsterdam stond in de zeventiende eeuw bekend als kloppend hart van de handel in Europa. Aan de zuidzijde van de Dam, nabij de kop van de Kalverstraat, was een openluchtbeurs. Een paar honderd meter verderop kwamen diligences uit Duitsland, Frankrijk en Italië knarsend tot stilstand. De koetsiers brachten koopmansbrieven mee waarin niet alleen bestellingen en prijslijsten stonden, maar ook belangrijk nieuws voor de handel: veldslagen, epidemieën en machtswisselingen. Tegenwoordig zou je van synergie spreken: doordat in Amsterdam zaken werden gedaan, groeide de stad uit tot spil in de West-Europese nieuwsvoorziening.

Geen wonder dat de eerste, niet partijgebonden landelijke krant, opgericht in 1828, vrijwel uitsluitend zakennieuws bracht en *Algemeen Handelsblad* heette. De Nieuwezijds Voorburgwal was toen nog een gracht. Het Handelsblad hield ter hoogte van de steeg Kei-

zerrijk kantoor aan de westkant van het water en werd gedrukt aan de oostkant. Het zetsel werd per bootje overgevoerd.

Tot 1385 splitste de Amstel de stad in 'de oude zijde' rond de Oude Kerk en 'de nieuwe zijde' rond de Nieuwe Kerk. Zowel oud als nieuw koesterde zijn burgwallen.

De Nieuwezijds is een kilometer lang. Halverwege stond het stadhuis, waarvan de bouw in 1665 werd voltooid en dat sinds 1808 in gebruik is als koninklijk paleis. Het robuuste monument wordt in reisgidsen opgevoerd als het belangrijkste culturele en historische bouwwerk van de Gouden Eeuw, het grootste niet-religieuze gebouw van de oude wereld.

De Nieuwezijds Achterburgwal werd in 1867 gedempt en heet sindsdien Spuistraat. Veertien jaar later volgde de drooglegging van de Nieuwezijds Voorburgwal. Dat betekende het einde van de Boommarkt, die later Pijpenmarkt ging heten (zo genoemd omdat hier de schuiten van en naar Gouda aanmeerden) en de Bloemmarkt (later verhuisd naar het Singel tussen Koningsplein en Munt). De benamingen Bloemmarkt, Pijpenmarkt en Boommarkt leefden hardnekkig voort in het spraakgebruik, lang nadat daar de laatste bloemen en bomen waren verhandeld.

De drooglegging van de Nieuwezijdse burgwallen maakte deel uit van de enorme expansie die de stad aan het einde van de negentiende eeuw doormaakte. Overal in het centrum klonk kabaal van slopen en heien. Ook het Damrak (1882), de Rozengracht (1890) en tal van andere grachten werden gedempt. Even dreigde zelfs gedeeltelijke drooglegging van de Prinsengracht, opdat het Paleis van Justitie beter tot zijn recht zou komen. Dempen was een daad van de vooruitgang die onder andere door Multatuli werd gepropageerd: 'De grachten die ik zal laten dempen om Amsterdam te maken tot één der schoonste steden van Europa.' Blokken woningen gingen tegen de vlakke en fabrieken, brouwerijen, banken en kantoren kwamen ervoor in de plaats. De oude binnenstad werd opengegooid met de aanleg van het Centraal Station (1881-1889), de verbreding van Damrak en Rokin en doorbraken langs de Rozengracht en Vijzelgracht.

De dynamiek kwam samen op het kruispunt van de nieuwe tijd: de ingrijpende sanering van de binnenstad, de opening in 1856 van het Koninklijk Post- en Rijks Telegraafkantoor (met een seinzaal op de eerste verdieping) en de afschaffing in 1869 van het verfoeide dagbladzegel. Dat 'zegel', een ambtelijk stempel rechtsboven op de voorpagina, was een belastingheffing die in 1812 tijdens de Franse

bezetting was ingevoerd. De maatregel had tot gevolg dat alleen vermogende burgers zich de luxe van een dagblad konden veroorloven.

De Nieuwezijds werd gedempt, het dagbladzegel verdween, er kwam een telegraafkantoor – kortom, aan alle voorwaarden was voldaan om het vrije woord te laten ontplooiën. Geen wonder dat de hoofdstad binnen drie jaar vier kranten rijker was: *Het Nieuws van den Dag*, *De Amsterdammer*, *De Nieuwe Dag* en *De Standaard*. De media lieten hun plechtstatige toon varen en gingen in gewonementaal schrijven. Misdaadjournalistiek werd als genre ontdekt. Kranten fungeerden niet langer kritiekloos als doorgeefluik voor mededelingen van het wettige gezag, maar gingen zelf op zoek naar de waarheid. De gevoelens onder het volk, ook als die afkomstig waren uit de onderbuik, deden er opeens toe. Anders gezegd: de krant ontwikkelde zich tot een vehikel op de lange weg naar een democratische samenleving.

Uit gravures en foto's die het oude Amsterdam van zijn pittoreske kant laten zien, blijkt dat vooruitgang zowel een vloek als een zegen kan zijn. Toen er nog water door de Nieuwezijds Voorburgwal stroomde, zat er altijd wel ergens een schilder het tafereel vanachter z'n ezel vast te leggen. Na de demping moest het idyllische stadsbeeld wijken voor straatklinkers, guldens en efficiëntie. De handelsgeest werd aan de Nieuwezijds hoger aangeslagen dan esthetische genoegen.

'Een gracht te herscheppen in een straat is een domheid want zij leidt tot een mislukking – en wanneer men die begaat op een typische oud-Amsterdamse gracht, dan is het een daad van vandalisme,' foeterde stedenbouwkundige Samuel Joshua Embden onder het pseudoniem Marnix in 1926 in de in Nederlands-Indië verschijnende *Deli Courant*. 'Wanneer men het water laat weglopen en er zand voor in de plaats gooit, dan krijgt men geen brede avenue of vrolijke boulevard, zoals degenen voorspellen die van oud-Amsterdam per se Nieuw Parijs willen maken, maar een karakterloze, saaie verkeersweg met huizen aan weerszijden, die voldeden toen zij zich in het water spiegelden, maar die niet op hun plaats staan in de omgeving waar zij niet gebouwd zijn.'

De komst van de elektrische tram werd als de volgende triomf ter stede gevierd. Vanaf 1903 denderden lijn 1 en 2 onafgebroken over de Nieuwezijds. Op de hoek van de Raadhuisstraat (voorheen Warmoesgracht) klapte op een februariochtend in 1912 de eerste verkeersagent van Nederland zijn 'stop'-bord uit. Tegenover de achterkant van het koninklijk paleis verrees in 1924 een nieuwe ves-

scène moest vier keer over, de latere politicus was er een halve dag mee kwijt. Toen Weisz hem twee maanden later liet weten dat de passage was gesneuveld in de eindmontage, brieste Van Mierlo dat je zo niet met mensen kon omgaan en dat hij voortaan op afstand zou blijven van de Nederlandse cinema.

Tot diep in de jaren zestig oefende de krantenwijk een magnetische aantrekkingskracht uit op burgers die de mondiale ontwikkelingen op de voet wilden volgen. Een indrukwekkende menigte verzamelde zich maandagmiddag 5 juni 1967 op de Nieuwezijds voor het laatste nieuws over de zesdaagse oorlog die Israël tegen de Arabische buurlanden Egypte, Jordanië en Syrië was begonnen. Een jaar later was het wéér druk op de Nieuwezijds. Op een schoolbord naast de ingang van dagblad De Tijd vatte een handgeschreven bulletin de hete actualiteit samen in krijtletters: ‘In het Kremlin is een machtsstrijd aan de gang. De aanhangers van de “harde lijn” zijn aan de winnende hand. Kosygin is volgens Radio Praag ontslagen als premier.’

Het – in nostalgisch perspectief nimmer geëvenaarde – tafereel van drukpersen die een onafgebroken stroom strak gevouwen exemplaren uitspuwden, sloot aan bij de jongensboekenromantiek die bij menige opgroeiende puber nieuwsgierigheid opwekte naar het vak. Alle dagbladbedrijven hadden de onderste verdieping van hun gebouw gereserveerd voor een etalage die het productieproces voor voorbijgangers aanschouwelijk maakte. Het zicht op de eindeloze stroom van de lopende band glijdende kranten maakte een verpletterende indruk op Sytze van der Zee, die in *Verslaggever van beroep* (2018) beschrijft dat de confrontatie met het raderwerk bij het Algemeen Handelsblad hem deed besluiten om later voor de journalistiek te kiezen. ‘Als jongen stond ik vaak voor het gebouw op Nieuwezijds Voorburgwal nr. 234 door het grote raam naar de draaiende drukpers in het souterrain te kijken. Een intrigerend schouwspel waar ik geen genoeg van kon krijgen. Het bedwelmende geraas van de metershoge mastodont. Ik meende de grond onder mijn voeten te voelen trillen.’

De Nieuwezijds verwierf echter nooit dezelfde symboolwaarde als Fleet Street in Londen, ‘The Avenue of Adventure’, volgens de *Oxford Dictionary* synoniem voor de Engelse pers en de macht van de kranten.

‘Ze noemden het graag Fleet Street, wat natuurlijk net zoiets is als wanneer je een Hilversumse straat met een klein hellinkje meteen Heuvellaan noemt, of een hotel op een Limburgse heuvel zelfs Alpenzicht,’ relativeerde Jan Blokker (1927-2010) in zijn zwanenzang

Nederlandse journalisten houden niet van journalistiek (2010). Op zijn 24ste was hij als leerling-journalist aangenomen bij Het Parool, en binnen een dag wist hij dat hij zijn bestemming had bereikt. ‘Ik leerde onder tijdsdruk hoe je van grote lappen ANP-telex een overzienbaar nieuwsbericht moest maken. Eindredactie was spannend. Nieuws halen per telefoon of via een interview was spannend. Naar een film gaan en er een recensie over schrijven was spannend. *Le plaisir de se voir imprimé* in een krant die nog dezelfde avond bij een paar honderdduizend mensen zou worden bezorgd: toppunt van spannend. De krant swingde, alsof ze de tijdgeest belichaamde of zelfs máakte.’

Het spannende krantenbedrijf voorzag in romantiek van de hoogste orde, herinnerde zich fotograaf Eddy Posthuma de Boer (1931-2021) in een gesprek, enkele dagen voor zijn overlijden. In 1953 begon hij te fotograferen voor Het Parool, drie jaar later stapte hij over naar de Volkskrant. ‘Maar ik bleef op de Nieuwezijds en de kick bleef dezelfde. Na een klus dook ik bij thuiskomst meteen de donkere kamer in. Ontwikkelen, afdrukken en daarna húp op de fiets naar de Nieuwezijds om de foto vóór de deadline van 11 uur ’s avonds in te leveren. En dan de volgende ochtend de krant van de mat oprapen en de rest van de dag in juichstemming verkeren als m’n plaat de voorpagina had gehaald.’

De Britse drukkers- en zetersbonden heten nog steeds Fleet Street Unions, de no nonsense-benadering van de kwaliteitsjournalistiek staat in het Verenigd Koninkrijk bekend als de *Fleet Street Approach*. De toonaangevende dagbladen zijn de binnenstad van Londen ontvlucht, zoals de kranten in ons land van de Nieuwezijds vertrokken. Vanwege de toenemende verkeersdruk was het ondoenlijk geworden om met een bedrijf waar vrachtwagens af- en aanrijden met enorme rollen papier of versgedrukte kranten in het centrum te zitten. Bij de Britten was dat niet anders, maar die hielden een gevleugelde uitdrukking in stand: *according to Fleet Street*. Ook toen de dagbladen er nog zaten, hoorde je bij ons nooit iemand zeggen: volgens de Nieuwezijds.

De Volkskrant was in 1964 de eerste, Trouw in 1976 de laatste krant die de Nieuwezijds inruilde tegen een stadsdeel met meer rust en ruimte.

Het wordt tijd voor een stevige wandeling langs de krantenboulevard van weleer. Waar onder elke stoeptegelen een verhaal ligt verborgen. Waar hoofdredacteuren dubbele namen hadden als Van Heuven Goedhart, Goeman Borgesius of Bruins Slot. Waar Gerrit Komrij

‘met een zuidwester en een gasmasker op’ probeerde op te tornen ‘tegen de walm van warme sauzen die opstijgt uit de mosselkraam voor het restaurant Dorrius, de gaarkeuken van de bourgeoisie’. Waar fotograaf Hein Vroege en cineast Louis van Gasteren in 1962 in een dronken bui na een ritje op een gestolen tandem de Eerste Nederlandse Heren Rijwiel Club oprichtten, een lacherige daad die journalisten prompt tot serieus nieuwsfeit verhieven. Waar reclame-rakkers slimme slogans voor het pittige pocketworstje en het pientere pookje bedachten.

Erop uit!

We vertrekken vanaf het Stationsplein, met de rug naar het Centraal Station, en lopen in zuidelijke richting de Nieuwezijds Voorburgwal op. Op de hoek van de Prins Hendrikkade heet de wal nog Martelaarsgracht, die zich na tweehonderd meter splitst in Nieuwezijds en Spuistraat. Tot aan het Spui zullen we op en rond de Nieuwezijds Voorburgwal tientallen adressen uit de persgeschiedenis passeren.

Stadschroniqueur Ben Kroon (1923-2019) ging ons voor. In 1974, toen zijn dagblad De Tijd niet alleen een weekblad werd, maar ook de geliefde Nieuwezijds langzaamaan inruilde voor de prozaïsche Stadhouderskade, bracht hij in zijn krant verslag uit van een voettocht van het CS naar het Spui: ‘Aan het eind van de middag worden de vrachtauto’s met moeite voor de oude pandjes gerangeerd, waar de lading ligt opgeslagen,’ noteerde Kroon. ‘In de schemering is er een driftig gesjouw, veel geschreeuw en ruzie met auto’s, fietsers en voetgangers die er niet door kunnen. Een bende, dat vindt heel Amsterdam, en er moet wat aan gedaan worden.’

Kroon liep voorbij het voormalige bastion van De Telegraaf en bleef staan voor de deur van café Scheltema, op een paar honderd meter afstand van het verlaten kasteel waar De Tijd resideerde. ‘Het hele scala van uiterst links tot uiterst rechts, alle nuances van fatsoen tot sensatie, het verdraagt elkaar in één stadsstraat. De landelijke kranten citeren of negeren elkaar, maar lezen nauwelijks wat buiten de stad verschijnt. Alleen de zeer scherpe kijkers zien een verkramping in die bedrijvigheid. De macht is aan het schuiven, de oude centra hebben het niet alleen meer voor het zeggen.’

Martelaarsgracht 2

De eerste de beste kroeg op de hoek

Dat de plankenvloer bij *Karpershoek*, Martelaarsgracht 2, hoek Prins Hendrikkade, sinds mensenheugenis is bezaaid met zandkorrels,

grijpt terug op een lange traditie. De zaak, niet groter dan een bescheiden huiskamer, dateert van 1606 en is daarmee volgens geleerden het oudste café van Amsterdam (hetgeen door andere geleerden wordt betwist). Voor de oorlog zong Dikke Da, begeleid door Jan de Snoeper, hier het levenslied. In de oorlog lagen op zolder nummers van het illegale Parool opgeslagen. Aangevoerd in koffers, dat viel daar vlak bij het station niet op.

Het café heette eigenlijk Korpershoek, de naam werd in 1972 veranderd in verband met een rechtenkwestie bij een overname. Stamkroeg van Het Vrije Volk-volk. Dick Schaap beschreef in die krant, waarbij hij zichzelf in de derde persoon afficheerde: ‘Het was niet altijd feest op de verslaggeverij. Menig ochtendje voelden de reporters zich als taxichauffeurs die te lang op een vrachie moesten wachten. Dan zaten ze bij Karpershoek te kniezen, omdat er niets gebeurde en geen verslaggever voor iets bijzonders op pad werd gestuurd. Het was op zo’n ochtend in 1962 dat Dick de opdracht voor het verslaan van het conflict op Nieuw-Guinea voor HVV én de VARA al op zak had, maar er niets over mocht zeggen omdat de financiering van die onderneming nog niet rond was. Dick deed dapper mee aan het gekanker bij Karpershoek. Bij terugkeer op de redactie kreeg hij het seintje dat hij zijn reis kon boeken. Er kon er maar één gaan. Door de keuze van die ene, ontstond bij de achterblijvers altijd het gevoel gepasseerd te zijn. Er steeg dan ook een gebrul op toen hij achteloos zei: “Kom, ik ga de KLM bellen.” “Hij gaat de KLM bellen. Ja, hoor!” bouwde het gezelschap hem na. Maar het was waar.’

Men ging hier vroeg aan de drank. *Vrij Nederland* werd bij De Arbeiderspers gedrukt, het groepje redacteuren dat de laatste hand legde aan het weekblad, inclusief hoofdredacteur Rinus Ferdinandusse, vierde de verschijning van toch weer een nieuw nummer al in de loop van de ochtend. Regelmatige gast: Simon Carmiggelt, maar dat was hij zoals bekend in wel meer zaken. Carmiggelt kreeg bovenop zijn salaris maandelijks een forse bijdrage voor het geven van rondjes in het café, inspiratiebron immers. Hij deed dat discreet: met zijn rechterwijsvinger draaide hij een cirkeltje en dan wist de kastelein genoeg.

Schrijver Karel Eykman, op zijn oude dag nog publicist geworden in de tweewekelijkse krant *Argus*, dichtte: ‘Ik kwam vaak in Amsterdam op bezoek, / maar ik ben nooit ver gekomen. / Ik ben nu eenmaal zo’n rare slome / die nooit verder kwam dan Korpershoek. / De eerste de beste kroeg op de hoek / had ik al heel snel in de gaten. / Ik had het station nog niet verlaten, / of ik struikelde binnen bij de Korpershoek.’

Martelaarsgracht 8

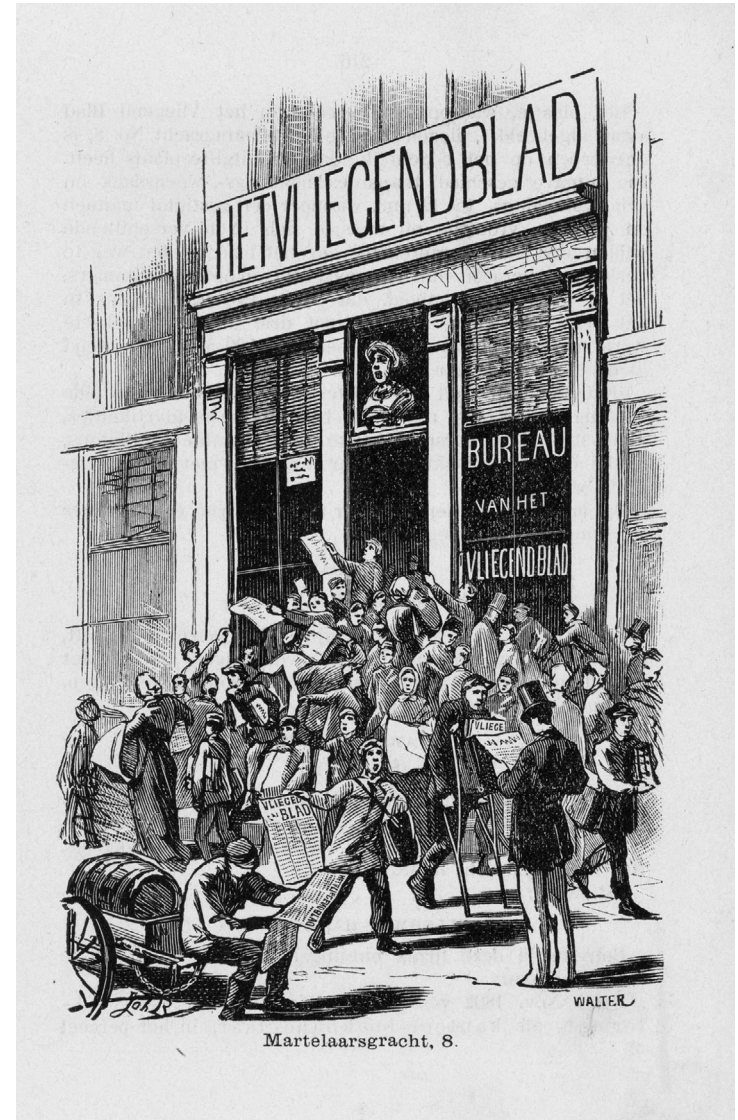
Die drommelse vlooiën deden geen oog dicht

Alles aan *Het Vliegend Blad* (1875-1901) was schreeuwerig en brutaal, behalve de koppen, die nog niet van het formaat chocoladeletter waren waarvan de sensatiepers zich later ging bedienen. Zoals *Het Vliegend Blad* het nieuws wist te verkopen, was in ons land niet eerder vertoond: in plaats van door abonnementen of via de kiosk werd de krant uitgevent door jongens die met een pak kranten onder de arm door de stad trokken, de opvallendste berichten luidkeels aanprijzend.

De 'kleine courant voor het Nederlandsche volk' verscheen elke maandag, woensdag en vrijdag. Vaak stond een menigte op de stoep voor uitgeverij/drukkerij A.W. van Megen & Co aan de Martelaarsgracht 8 te wachten tot het moment waarop de eerste exemplaren naar buiten werden gebracht, een dagelijks ritueel dat tekenaar Johan Braakensiek in 1892 in een dynamische prent vastlegde.

'Het Vliegend Blad is bij uitnemendheid het orgaan van den nijveren burger- en werkmansstand en van den Noord-Hollandschen landbouwer, ofschoon het blad, door verbeterden inhoud, ook reeds meer dan vroeger in andere kringen gelezen wordt; verzekerde uitgever Van Megen vanaf 1895 in de kop van de krant. De voor die tijd ongekende populariteit van de uitgave was grotendeels te danken aan de annonces waarin personeel voor het lagere segment van de arbeidsmarkt werd gevraagd. Het Vliegend Blad droeg bij aan de democratisering van het gedrukte woord: voor het eerst was de krant niet langer uitsluitend het domein van de geletterde elite, maar bevorderde ze ook de doorstroming op de arbeidsmarkt voor loopjongens, keukenmeiden en bakkersknechten. Het Vliegend Blad was er voor iedereen.

En iedereen sprak over het nieuws waar overige media – die tegenwoordig *mainstream* zouden worden genoemd – tot dan toe over hadden gezwegen. Het was verschrikkelijk, maar het had in *Het Vliegend Blad* gestaan, dus was het waar. 'Maandag heeft een beschonken metselaarsknecht in de Koningstraat zijne vrouw zoodanig mishandeld dat zij bewusteloos is neergevallen; zijne burenen moesten de vrouw voor verdere gewelddadigheden vrijwaren' (1876). 'Woensdag is op den N.Z. Voorburgwal in een perceel een hevige schoorsteenbrand ontstaan, welke echter spoedig door de brandweer werd gebluscht' (1878). 'Donderdag is een bejaarde vrouw, in een huis op den hoek van den Amstelstraat en den Botermarkt, van een hoogen trap

Distributie van Het Vliegend Blad van Amsterdam, illustratie Johannes Walter vrij naar Johan Braakensiek, 1892.

waar, wij hebben met elkander, / Veel fouten meermalen geweerd. / Zodoende hebben we van elkander, / Soms ook nog wel eens iets geleerd. / Dat het nog lang moogt medewerken / Gezond en met een goed verstand, / Tot heil van 't Nederlandse volk, / Aan de eens zo illegale krant. / Dat wensen wij van ganser harte, / Saluut, en houdt u allen goed. / Dit is van ons in een paar woorden, / Een welgemeende afscheidsgroet!”

De zeventigste verjaardag van vadertje Stalin, op 21 december 1949, kon, compleet met een speciale editie met honderden felicitatieadvertenties, juichverzen en andere huldeblijken, geheel in eigen kring worden gevierd.

Nieuwezijds 234

Lux et Libertas

De datum was met hem vergroeid met de vanzelfsprekendheid waarmee een mens zonder nadenken z'n geboortedag op de kalender kan aanwijzen. Vrijdagochtend 1 mei 1953 om half tien stapte Henk Hofland (1927-2016) voor het eerst het gebouw van het *Algemeen Handelsblad* binnen, de krant waaraan hij 63 jaar verbonden zou blijven, maar dat wist hij toen nog niet.

‘Ik liep de brede stenen trappen op, keek naar oude schilderijen die aan de muur hingen, de portretten van de mannen die hier ooit de baas waren geweest. Indrukwekkend. Ik kwam in een grote ruimte waar, achter een balustrade met tralies en loketten, de administratie was gevestigd,’ schreef Hofland toen hij enkele jaren voor z'n dood nog één keer in NRC Handelsblad de balans opmaakte. ‘Nog twee trappen van hetzelfde formaat en ik was op de verdieping van de redactie, om te beginnen een grote ruimte met zeven deuren. Daarachter zaten de hoofdredacteur, de adjuncten, het secretariaat, de redacties buitenland en economie. Een eindje verderop hoorde ik zacht geratel. Dat waren de telexen, de automatische schrijfmachines, verbonden met de persbureaus. Er hing een vage geur van tabaksrook. Dan, verderop in de achterkant van het gebouw, zaten de opmaakredactie en de redactie binnenland. Ook tabaksrook.’

De verschijning van het eerste nummer van het Algemeen Handelsblad, zaterdag 5 januari 1828, was in meer dan één opzicht een mijlpaal in de geschiedenis van de Nederlandse pers. Kranten fungeerden tot dan toe als roepstoeters van het politieke, maatschappelijke of religieuze gelijk, maar het Handelsblad had het lef om als eerste ongebonden landelijk dagblad een onafhankelijk geluid te laten

De zetterij en opmaak van het Algemeen Handelsblad, begin vorige eeuw.

horen. Het *Lux et Libertas*-embleem, dat nog steeds in het logo van NRC Handelsblad is opgenomen, sierde vrijwel vanaf het begin de voorpagina. Ook anderszins bleef het verleden voortleven in het heden: toen de krant in 2011 koos voor het tabloidformaat (41,5 cm hoog, 8 cm breed), betekende dat een terugkeer naar de papiergrootte waarmee haar voorloper 183 jaar eerder van start was gegaan.

Redactie en drukkerij waren in het prille begin gevestigd in een smal, laag pandje op de hoek van de Paleisstraat en de Nieuwezijds Voorburgwal, waarmee de krant de grondslag legde onder wat later fier de Fleet Street van Amsterdam werd genoemd. Jacob Willem van den Biesen (1797-1845), de oprichter van het dagblad, kwam niet uit de journalistiek, maar was in 1822 als deelgenoot toegetreden tot handelshuis en makelaardij J.C. Wächter & Co. In 1825 zette hij daar het tweewekelijkse periodiek *Waarenberichten* op, een nevenactiviteit waarmee hij het zakenleven (in die tijd sprak men van ‘kooplieden’) op de hoogte zou houden van relevante gebeurtenissen in binnen- en buitenland. Doel was ‘verbetering der economische toestand door het vermelden van handelsmededelingen’. Toen de firma wegens overlijden van een van de directieleden ophield te bestaan, besloot Van den Biesen de nieuwsbrief zelfstandig voort te zetten onder de naam Algemeen Handelsblad.

Redactie van het Handelsblad, 1925. Men schrijft de artikelen met pen en inkt, hoewel de typemachine al geruime tijd bestond.

De toon van de krant was gematigd liberaal, de berichtgeving ongebonden, kritisch als het moest, principieel zonder onderscheid des persoons. Het Algemeen Handelsblad durfde het als enige krant aan om in 1830 regelmatig te rapporteren over de Belgische opstand tegen koning Willem I, die tot afscheiding van de zuidelijke provincies en de onafhankelijkheid van België zou leiden. Van den Biesen was persoonlijk afgereisd om zich ter plekke te vergewissen van de onlusten. Maar de doelgroep nam hem zijn gedetailleerde reportages niet in dank af. Toen de hoofdredacteur zich in het najaar van 1830 op de vloer van de beurs van Zocher (in het huidige Bijenkorf-pand) waagde, grepen handelaren hem naar de keel: 'Vermoordt hem, de schelm, de oproerkraaier.' Zijn belagers hielden de boodschapper van het nieuws over de opstand verantwoordelijk voor de vrije val van hun aandelen.

Na zijn nipte ontsnapping aan een lynchpartij was voor Van den Biesen de lol eraf. Hij verkocht zijn krant, verhuisde naar Duitsland, bedacht zich – hij keerde terug naar Amsterdam en kocht zijn krant terug voor hetzelfde bedrag als hij ervoor had gekregen. Gevolg van het tumult was wel dat de krant die van zich had doen spreken, een voorspoedige groei doormaakte. In 1832 kreeg het Algemeen Handelsblad er bijna tweeduizend lezers bij en schoot de oplage omhoog

Vrachtkoetsen staan klaar om het jubileumnummer van het Algemeen Handelsblad te vervoeren.

naar vijfduizend exemplaren, voor die tijd ongekend. Het kantoor aan de Nieuwezijds werd uitgebreid met vier panden op de nummers 234 tot en met 240. Voor snelle berichtgeving voerde de redactie de duivenpost in.

Van den Biesen mocht dan geniale trekjes vertonen, makkelijk in de omgang was hij allerm minst. Hij sloeg zich manisch door het leven, balanceerde voortdurend tussen depressie en euforie, was behept met beperkt zicht, hetgeen hem noodzaakte de wereld vanachter een bril met onwaarschijnlijk dikke jampotglazen te beschouwen. Bij het klimmen der jaren werd hij in toenemende mate geplaagd door duizelingen en koortsaanvallen. Toen de courantier in de zomer van 1845 in een Duits kuuroord op krachten hoopte te komen, tuimelde hij ter hoogte van Koblenz over boord van een pleziervaartuig en verdronk. Een ongeluk, luidde de officiële toedracht, maar bij een onderzoeksjournalist die in Amsterdam zo veel vijanden had gemaakt, achtte menigeen een misdrijf niet uitgesloten.

Een vermetele poging in 1846 van twee nieuwe, ijlings uit de grond gestampte concurrerende kranten om onder vrijwel gelijklopende naam – het *Algemeen Dag- en Handelsblad* en het *Algemeen Dag- en Handelsblad Atlas* – het levenswerk van Van den Biesen na diens overlijden uit de markt te drukken, was gedoemd te mislukken.

Het Algemeen Handelsblad bleek onverslaanbaar. In 1882 werden er dagelijks negenduizend kranten gedrukt, voor die tijd zeker geen slechte score. De nieuwe hoofdredacteur Charles Boissevain groeide spoedig uit tot de bekendste journalist van het land. Hij was bij de krant gekomen na de publicatie van zijn opvallende serie *Iersche brieven*, onbarmhartige observaties die hij als secretaris van de Nederlandse commissie voor de wereldtentoonstelling in Dublin onder het pseudoniem Fantasio had opgetekend. Bij het Handelsblad doorliep hij het traject van stadsverslaggever tot chef van de kunstredactie. Verzamelbundels van zijn artikelen werden bestsellers, waaronder het tweedelige *Van 't noorden naar 't zuiden* (1881/1882), waarin hij verslag deed van een reportagereis door de Verenigde Staten – een nieuw genre in de Nederlandse journalistiek.

In 1885 werd hij, samen met A. Polak, hoofdredacteur van het Algemeen Handelsblad. Die functie combineerde hij alras met de dagelijkse rubriek *Van dag tot dag*, waarin hij zijn losse toon losliet op alles wat hem fascineerde: 'Elke dag afwisseling, elke dag nieuwe denkbeelden, elke dag nieuw werk.' Zo'n onbevangen benadering van de alledaagse werkelijkheid was niet eerder vertoond in de kolommen van de dagbladpers, die volstond met het even plicht- als plechtmatig volgen van het nieuws.

De stijl die Boissevain introduceerde, zou weldra de *tone of voice* van zijn kwaliteitskrant bepalen. Afstandelijk, tikje ironisch, onpartijdig, observerend. Boissevain ging er prat op dat hij de man was die met zijn opschriftboekje aan de zijlijn stond en opschreef wat hij zag. Hij stelde tegenover 'de ijswaterdouche' van het orthodoxe liberalisme 'het nieuwe inzicht van onze plichten jegens de gemeenschap, vooral jegens de zwakken en onterfden.'

In 1896 werd Boissevain tevens directeur van het bedrijf, in 1908 trad hij af als hoofdredacteur, in 1916 werd hij president-commissaris, maar met het schrijven van zijn rubriek ging hij onverstoort door tot 1919. Hij legde op zijn 78ste de pen neer, zeven jaar voordat hij zou overlijden.

De jaren onder het hoofdredactionele bewind van Polak en Boissevain verliepen zo voorspoedig dat 'De Naamlooze Vennootschappij tot Exploitatie van de Nieuwe Amsterdamsche Courant Algemeen Handelsblad' op 16 maart 1901 aan architect Eduard Cuypers de opdracht verstrekte om voor 'een onregelmatig terrein aan de Nieuwezijds Voorburgwal, noordelijk aan het Keizerrijk, een drukkerij met kantoren' te ontwerpen.

Eduard Cuypers (1859-1927) was in het architectenvak gerold via

Pierre Cuypers, zijn oom en leermeester aan wie Amsterdam onder andere het Rijksmuseum te danken heeft. In 1881 begon Eduard, bekend als 'de jonge Cuypers', zijn eigen bureau, dat dankzij prima contacten met het bedrijfsleven al snel werd bedolven onder opdrachten voor het ontwerpen van kantoren, winkelpanden, villa's en woonhuizen. Hij maakte naam als bouwmeester van tientallen stations, met als hoogtepunt het kathedrale station in 's-Hertogenbosch, dat in de Tweede Wereldoorlog zou worden weggebombardeerd.

Cuypers ontwierp aan de Amsterdamse Jan Luykenstraat 2 het droompand voor zijn kantoor; zelf betrok hij de aanpalende woning. Toen het Handelsblad bij hem aanklopte, stond hij aan het hoofd van een van de grootste architectenbureaus van Nederland, met vijftig man personeel.

Op 1 december 1903 nam het Algemeen Handelsblad het in art nouveau-stijl en uit Pouillenay-steen opgetrokken bolwerk Nieuwezijds Voorburgwal 234 in gebruik. Daartoe was het nodig geweest om eerst de percelen van 232 tot en met 242 met de grond gelijk te maken. De bovenste van de vier verdiepingen van het nieuwe pand werd opgetuigd met een glazen overkapping. Het complex strekte zich uit van de Nieuwezijds tot en met de Spuistraat, waar de gevel was opgetrokken uit donkerbruine baksteen. Op alle verdiepingen werden de hoge ramen voorzien van houten roeden. De architect verwerkte de nodige symboliek in reliëfs die zowel het stadswapen van Amsterdam als het koggeschip en de dageraad (opkomende zon, geflankeerd door twee hanen) in beeld brachten – een verwijzing naar het feit dat de krant naast de avondeditie rond de eeuwwisseling ook een ochtendblad was gaan uitbrengen. In het fries tussen het souterain en de beletage stond in kapitale sierletters gegraveerd 'Algemeen Handelsblad', een naam die nog steeds op de gevel prijkt.

Van meet af aan waren de meningen over de kwaliteit van het bouwwerk verdeeld. 'De gevel vertoont te grillige lijnen en te bont verguldsel,' meldde De Courant in 1925. 'Treedt men binnen, dan wordt men getroffen door de, voor Amsterdamse interieurs zeldzame, breedte der trappenhuizen en vestibules. Het hoge perceel is reeds enige tientallen jaren na zijn voltooiing te klein gebleken. In de Paleisstraat vond het zijn expansie; de gevel daar is eenvoudiger, dus fraaier dan aan de Voorburgwal. De persen van het Handelsblad, welke in de Paleisstraat voorbijgangers die niets omhanden hebben een gratis tijdspassing bieden, staan zelden in rust, daar er behalve het Amsterdamse hoofdorgaan nog talrijke andere uitgaven op gedrukt worden.'

voor je.” Inderdaad, hij had het: “Wat iedere vrouw wel weet is met wie van haar vriendinnen haar man een affaire zal beginnen. Dat weet ze veel eerder dan hij.”

Nieuwezijds 225

Georganiseerde chaos

Het hypermoderne krantenpaleis op het adres Nieuwezijds Voorburgwal 225 dat Hak Holdert op woensdagmiddag 4 juni 1930 met het doorknippen van een lint voor geopend verklaarde, straalde de ambities uit van een courantier die de overtreffende trap tot zijn specialisme had gemaakt. Zodra de avondschemer neerdaalde over de stad, lichtte de gele belettering in het manshoge logo van De Telegraaf zo fel op dat dit op kilometers afstand leesbaar was. De strakke façade en de functionalistische stijl van het bouwwerk – glas, baksteen, beton, staal – kwamen overeen met een andere, vrijwel gelijktijdig opgeleverde Amsterdamse creatie van architect Jan Staal: het twaalfverdiepingenhuis De Wolkenkrabber aan het Victorieplein.

‘Die toren, aan alle zijden verlicht, en bij het gebouw passend als de pijp bij een fabriek, verbeeldt ook nog op andere wijze de taak van het moderne dagblad, dat immers geroepen is om allerwege voorlichting te geven en een baken te zijn in veel duisternis,’ heette het in een brochure die het dagblad ter gelegenheid van de feestelijke ingebruikname liet verschijnen.

In die toren zoefde een lift omhoog en omlaag tussen de zes bouwlagen. Over de volle lengte en breedte van de begane grond stampten de persen van de drukkerij, een theatrale bedrijvigheid die vanachter hoog spiegelglas de aandacht van voorbijgangers trok. Achter de linkervoordeur lag de statige, uit marmer opgetrokken hoofdingang. Aan de rechterkant waren hoge ijzeren deuren, voorzien van plateauliften voor het transport van zware papierrollen naar de opslagplaats in de kelder. Op de eerste, tweede en derde verdieping raddelen tientallen schrijfmachines en één telex in de kantoren van redactie en administratie. Op de vierde etage kletterden de loden letters met kabaal omlaag in de zetmachines. Vijfhoog waren de magazijnen. Op zolder hielden twee reservoirs de waterdruk in het gebouw op peil.

Het interieur van de redactielokalen deed denken aan dat van een fabriek en was dan ook ontworpen door Gerard Langhout, een architect die naam maakte met de bouw van grote industriehallen. Gla-

Nieuwezijds 225, de strakke creatie van architect Jan Staal.

zen tussenwanden scheidden de vertrekken van elkaar. Met een snelheid van '8 à 9 meter per seconde' schoot de buizenpost patronen met brieven en kopij van de ene naar de andere afdeling. Minder ingenieus en minder rumoerig was de 'zeilpost': een kabel die via het plafond van redactie naar zetterij liep. Redacteuren klemden hun kopij met een wasknijper vast en dirigeerden de lijn met ferme rukken naar de plaats van bestemming. De Telegraaf beschikte vanaf de eerste dag aan de Nieuwezijds al over een telexaansluiting, maar die werd pas vanaf zomer 1933 optimaal gebruikt, nadat het landelijke PTT-net operationeel was geworden. Een jaar later volgde de oprichting van nieuwsdienst ANP die de telexapparaten volcontinue in beweging zou zetten.

Inhoudelijk maakte de krant in de jaren dertig een vitale indruk, al daalde de oplage dramatisch – in één jaar haakten 10.000 abonnees af – als gevolg van de economische crisis die de werkloosheid naar het diepterecord van twintig procent van de beroepsbevolking joeg. De Telegraaf (oplage 120.000 exemplaren) was het vlaggenschip van het concern, maar het goedkope kopblad De Courant/Het Nieuws van den Dag plofte dagelijks bij 360.000 gezinnen op de deurmat.

Het land stond er slecht voor, daarnaast leidde het aantreden van de Duitse rijkskanselier Adolf Hitler tot aanzwellend politiek geharrewar in de Amsterdamse Fleet Street. Gerrit Jan van Heuven Goedhart was in 1930 op z'n dertigste benoemd tot hoofdredacteur van De Telegraaf, maar werd alweer in 1933 pardoes door Holdert ontslagen – op staande voet nog wel en zonder opgave van reden. Na de oorlog kwam de gesneefde krantenman met een verklaring voor zijn plotselinge vertrek. Jaap Goedemans, correspondent te Berlijn, zou zijn berichtgeving hebben afgerond met de slotzin: 'Waar Hitler zich tot dusver betoond heeft een belangrijk demagoog te zijn, staat nu ook vast dat hij als een groot staatsman moet worden beschouwd.' Van Heuven Goedhart deelde deze visie 'voor geen grein' en weigerde het stuk af te drukken, waarop Goedemans zich verbolgen tot de uitgever wendde om zijn beklag te doen. Met succes: Van Heuven Goedhart vloog eruit en Goedemans werd gepromoveerd tot hoofdredacteur van de grootste krant van Nederland.

'Ontvang de Duitse troepen kalm en waardig. Ook de overwonnene kan fier zijn,' adviseerde het dagblad op 15 mei 1940 na de invasie. Tot tientallen jaren nadat het finale kanonschot het einde van de oorlog had ingeluid, zou De Telegraaf worden herinnerd aan het pijnlijke hoofdredactionele 'ter overdenking' dat ze op 17 mei 1942 op last van de bezetter afdruckte: 'Begin Mei is ook in Nederland voor

'Het meest verspreide groote dagblad' moest het afleggen tegen het veel goedkopere kopblad De Courant/Het Nieuws van den Dag.

joden het dragen van de gele davidsster verplichtend geworden. Ieder die niet geheel van politiek inzicht verstoken is, weet dat de joden Duitschlands vijanden zijn en dat de achtergrond van den oorlog een laatste afrekening van het door Duitschland geleide Europa met het jodendom is. [...] Het feit der bezetting legt het Nederlandse volk de verplichting op een loyale houding ten opzichte van de bezettende macht aan den dag te leggen.' Dezelfde tekst dook ook in andere kranten op, maar dan als ingezonden stuk, onder het kopje 'Men meldt ons van bevoegde zijde'.

Bij wijze van spreken ging de verkoop tijdens de verbouwing gewoon door. In oorlogsjaar 1943 schetsten de Telegraafjournalisten Maurits Reckman en Jan Heyn jr. in hun gezellige boek *Vóór de persen draaien* hoe het er destijds aan de Nieuwezijds aan toeging. Bezetting of niet: 'Ge wandelt dus in een krantenwijk. Ge draait een deur rond, een gonzende drukte begroet u. Velen hebben die deur doen draaien om binnen hun grieven en hun wenschen kenbaar te maken. Men kan menschenkennis niet onderwijzen; was het mogelijk dan zou de portier, die hier den scepter zwaait, hoogleeraar zijn. En zoo moet het ook, want die kennis bepaalt immers den graad van het succes. Wát een verscheidenheid aan types verschijnt hier dagelijks. Uit alle lagen der bevolking komen ze: armen en rijken, deftigen en een-

voudigen, edelmoedigen en wankelmoedigen, opscheppers, oplichters en onbesuisden, trouwen en trouweloozen, dieven, inbrekers, predikanten en artisten van den eersten tot en met den zesden rang, onverschilligen, nonchalante en heel-erg-precieze mannekes, rondborstigen en krentenwegers, optimisten en wanhopigen, kérels en pietluttten, charmante schoonen en minder bedeeden, ja, een staalkaart van het volk van Nederland.' De portier dirigeerde de bezoekers naar het compartiment dat voor hen van toepassing was: kunst, foto, sport, financiën, klein menselijk leed. 'In de glazen spreekkamers verdwijnen de menschen, doen zaken, vragen een inlichting. Maar het gros vertegenwoordigt een aparte waarde in zich, een waarde die de krant noodig heeft als het brood het zout: nieuws!'

'Meneer, er is een paard in het water gevallen. Keizersgracht bij de Spiegelstraat. Ja, en de voerman sprong er bij in om de strengen los te snijden.' De 'pientere loopjongen' die dit nieuwtje kwam aanreiken, ontving twee kwartjes tipgeld. 'Als hij twee dagen later als ooggetuige van een spannende jacht op een rijwioldief zijn avontuur komt vertellen, geldt een hooger tarief. Deze jongen gebruikt zijn oogen en dat is ook wat waard.'

'Iemand kwam met een wortel die als gevolg van een onbegrijpelijk toeval door een ring was gegroeid. De lezers zagen het en verbaasden zich. Maar er is altijd baas boven baas. Nog een week later meldde zich een ander die een wortel toonde welke door de vier gaten van een knoop was gegroeid. Uit vrees voor een permanente expositie heeft de redactie publicatie van dergelijke curiosa toen voorlopig gestopt.'

Een lezer belde op naar de krant: 'Spreek ik met de redactie? Met de afdeling Schandalen?'

De schrijvers van *Vóór de persen draaien* gunden hun lezers een kijkje achter de schermen van de hectiek aan de Nieuwezijds. Zoals op de zetterij: 'De machines ratelen in een koor van metalen stemmen; als de grijpparmen van vreemd-gevormde monsters bewegen de hefboomen. Mannen brengen tientallen regels versch-gezet lood, in vasten greep geklemd, naar de correctietafels waar getrainde oogen bliksemsnel over de nog natte proeven vliegen. (...) Tientallen menschen loopen dooreen, praten, schreeuwen... Maar in dezen schijnbaren chaos kent ieder zijn taak tot in onderdeelen, elk radertje van deze gecompliceerde machine draait mee en heeft zijn betekenis. Het is het rijk van de Letter, zooals de redactie het rijk van den inhoud is. Zak dan met de lift omlaag. Open een deur, nog een... Een donderend geraas vervult de lucht, doet den bezoeker terugdeinzen,

Nederlandse (vooraan) en Duitse militairen rijden op de Nieuwezijds, ter hoogte van het Handelsbladgebouw, mei 1940.

maakt zelfs alle denken onmogelijk. Ge zijt in de drukkerij. Maar de menschen die hier arbeiden, schijnen immuun te zijn.'

De Telegraaf voegde zich braaf naar het Duitse gezag, een houding waarvoor de krant, evenals andere dagbladen die na 1 januari 1943 bleven verschijnen, na de oorlog zwaar zou boeten. Dat de weinig heldhaftige houding in bezettingstijd De Telegraaf zwaarder werd aangerekend dan andere kranten, had onder andere te maken met de hoge oplage. Op de persen van De Telegraaf werd de *Deutsche Zeitung in den Niederlanden* gedrukt. Na het overlijden van uitgever Hak Holdert in juli 1944 nam diens zoon Hakkie de leiding van het bedrijf over, een beruchte SS'er die aan het Oostfront had gevochten en in zwart uniform over de Nieuwezijds wandelde. In het laatste halfjaar van de oorlog, toen de meeste journalisten bij De Telegraaf waren opgestapt, trad de doorgewinterde nationaalsocialist Cees van der Heijden aan als hoofdredacteur en veranderde de krant volgens historica Mariëtte Wolf in 'een grofgebekt SS-hetzeblad' dat dag in, dag uit van leer trok 'tegen het koningshuis, de regering in Londen en het Jodendom'.

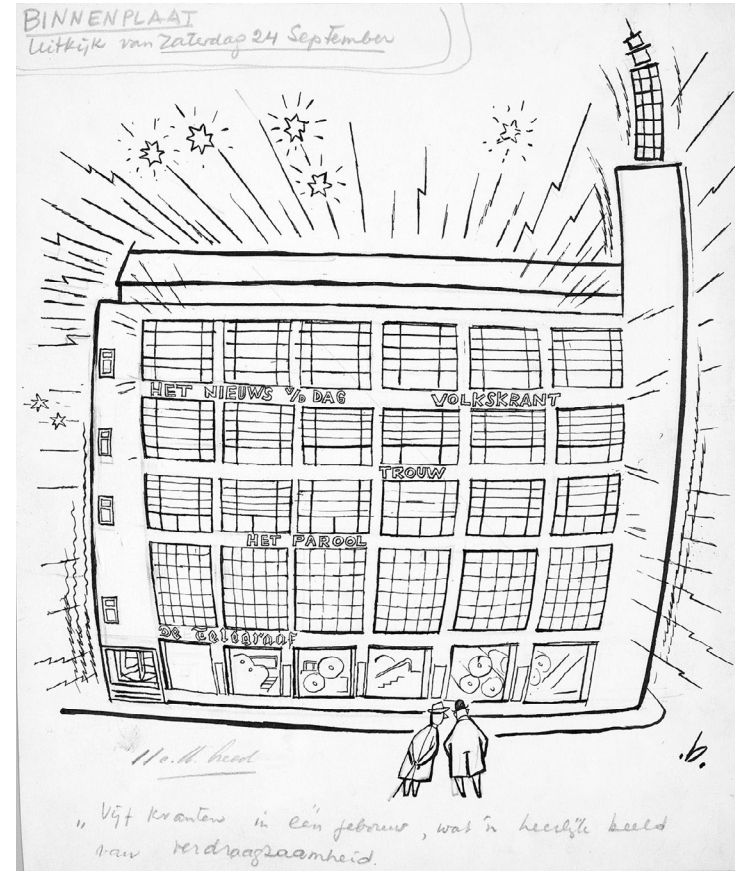
Na de bevrijding oordeelde de Commissie voor de Perszuivering meedogenloos over vader en zoon Holdert en hun dagbladen. Het Amsterdamse Tribunaal voor de Perszuivering concludeerde in 1948

dat door het Telegraafconcern 'uit pure baatzucht en welbewust met de vijand en diens handlangers is geheuld'. De Telegraaf mocht de komende dertig jaar niet onder die naam verschijnen, De Courant/Het Nieuws van de Dag twintig jaar. Redacteuren die lid van de SS of de NSB waren geweest, mochten twintig jaar hun beroep niet uitoefenen.

Intussen ontfermden de voormalige verzetskranten Het Parool, De Waarheid en Trouw zich over de drukpersen en kantoorvertrekken van het door het verschijningsverbod getroffen dagblad. Vanwege beslag op de tegoeden van Hakkie Holdert berustte het merendeel van de aandelen bij de overheid, die daarmee feitelijk eigenaar was van de Telegraafgebouwen aan de Nieuwezijds. Redacteuren moesten dagelijks op de redactie verschijnen om de presentielijst te tekenen, anders zouden ze hun wachtgeld kwijtraken.

De maatregelen werden in Telegraafkring als een groot onrecht ervaren. Oud-hoofdredacteur Goedemans kwam met een 'witboek' waarin hij betoogde dat de krant niet foutter was geweest dan de concurrentie. Huisdichter Clinge Doorenbos (wiens naam sterverslaggever Alexander Cohen vóór de oorlog verbasterde tot Dorus Klungelbos) verdedigde het dagblad met een rijmprent die los werd verkocht en die trouwe abonnees thuis ingelijst aan de muur hingen:

*Elke lezer, die kon lezen,
Las dat lange, laatste jaar:
Deze 'goede' Telegraafstaf
Houdt het zaakje bij elkaar;
Deze Telegraafredactie
Houdt den vijand aan de praat
En dat is de ware reden
Waarom er 'pro-Duitsch' in staat.
Elke lezer, die kon lezen,
Ieder lid van elk gezin
Las met d'oogen op de regels,
Met zijn hart er tusschenin.
't Heeft aan véél redactieleden
Héél veel narigheid gekost,
Wanbegrip en moeilijkheden,
Máár, ze bleven op hun post.
Niemand onzer wilde anders,
Onze bres was: ons gebouw;
Wij zijn goede Nederlanders,
Néerland en Oranje trouw.*

Cartoonist Charles Boost (1907-1990) tekende voor veel bladen: 'Vijf kranten in één gebouw, wat 'n heerlijk beeld van verdraagzaamheid.'

De verboden krant vestigde haar hoop op de Raad van Beroep voor de Perszuivering, die de zware sancties in januari 1949 inderdaad terugdraaide. De Telegraaf mocht met onmiddellijke ingang weer verschijnen, al duurde het nog ruim een half jaar – tot maandag 12 september 1949 – eer het zo ver was. Die zomer had hoofdredacteur Jaap Goedemans gebruikt om een redactie van vijftig journalisten samen te stellen, van wie de helft eerder aan de krant was verbonden.

De triomfantelijke terugkeer leidde tot kwade koppen aan de Nieuwezijds en omgeving, zeker aangezien het herrezen dagblad nog jarenlang op hetzelfde adres zou worden vervaardigd als Trouw en Het Parool, die daar waren ingekwartierd.

‘Behalve in de lift zagen we elkaar niet,’ vertelde oud-Parool-redacteur Bob Steinmetz jaren later, ‘en Telegraafcollega’s kwamen toen ook nog niet bij Scheltema. Ze zaten veel in Hotel Polen, daar kwam overigens iedereen. Een Telegraafjournalist zag je niet staan, die was lucht voor ons. Maar onze grootste ergernis was dat het publiek erin trapte. We hadden gedacht dat de mensen die collaboratiekrant zouden negeren. Echte afweer tegen De Telegraaf hebben wij en andere kranten niet voor elkaar gekregen.’ Het was ondenkbaar dat concurrerende dagbladen in hun berichtgeving naar de ‘collaboratiekrant’ zouden verwijzen, of dat de Telegraaf hen als bron noemde. In het beste geval werd er gerefereerd aan ‘een Amsterdams ochtendblad’.

‘Een goede krant te laat is waardeloos op straat,’ had Co Stokvis, hoofdredacteur tussen 1952 en 1970, op een briefje boven zijn bureau geprikt. Hij liet zich graag inspireren door Britse tabloids, met een fijne antenne voor verhalen die borg staan voor rode oortjes bij een groot publiek. Onder zijn leiding werd de krant brutaler, sensationeler, volkser, populistischer, minder gezagsgetrouw, met meer aandacht voor misdaad, sport en amusement. De politieke signatuur was onmiskenbaar rechts van het midden. De vette koppen maakten het raadzaam om na het doorbladeren van de krant de handen grondig met zeep te wassen.

Hoewel het gros van de collega’s van de Nieuwezijds de redacturen met de nek aankeken, werd De Telegraaf met veel plezier gemaakt. De salarissen lagen hoger dan bij de concurrentie, in de redactielokalen werd het gehamer op toetsenborden periodiek overstemd door bulderende lachsalvo’s. De destijds 26-jarige Telegraafverslaggever Martin Ruyter (1931) herinnert zich hoe op een late donderdagavond in 1957 de deur openvloog en niemand minder dan de wereldberoemde Amerikaanse filmactrice Jayne Mansfield over de drempel stapte. Ze was toevallig in Amsterdam vanwege de Nederlandse première van de bioscoopfilm *Kiss Them From Me*. Fotograaf Anton Veldkamp had haar na afloop van de feestelijkheden weten mee te tronen naar de redactie van De Telegraaf, waar de avondploeg met de laatste problemen worstelde die bij een naderende deadline zijn inbegrepen. ‘Mevrouw Mansfield kwam binnen en werd onder merkwaardig stilzwijgen op de bureaus gehesen, waar ze op hoge hakken overheen paradeerde,’ herinnert Ruyter zich. Op de foto

*Jayne Mansfield gebruikt de Telegraafbureaus als catwalk.
Martin Ruyter, rechts, tikt onverstoort verder.*